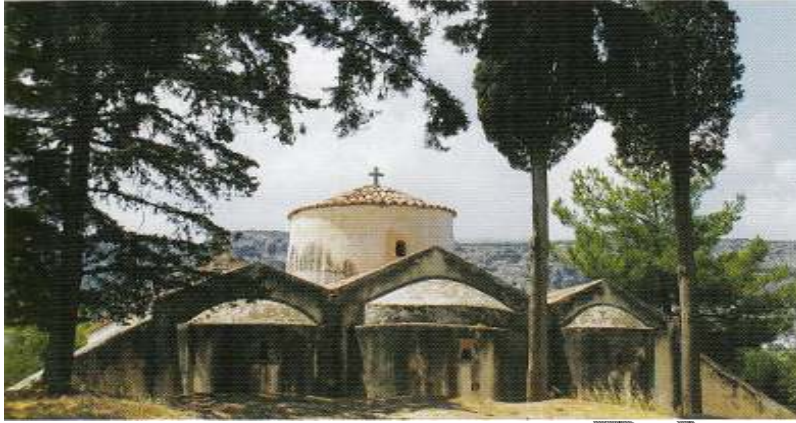

Η τέχνη μέσα από την Ιστορία. Βυζαντινές τοιχογραφίες in situ.

Κατερίνα Δαμιανάκη, Φιλολόγος,
Γυμνάσιο Κριτσάς Λασιθίου, σχολικό έτος 2007-2008

Κίνητρα μιας διαφορετικής διδασκαλίας

- Η τέχνη είναι ένα κεφάλαιο συχνά παραμελημένο στα βιβλία της Ιστορίας
- Ευκαιρία να δουν οι μαθητές την ιστορία βιωματικά, να αυτενεργήσουν, να καταλήξουν στα δικά τους συμπεράσματα και να μην την αντιμετωπίζουν με φόβο
- Σύνδεση του σχολείου με το περιβάλλον στο οποίο ανήκει, αξιοποίηση της τοπικής και πολιτιστικής παράδοσης, συνειδητοποίηση ότι όσα γράφονται στα βιβλία παρατηρήθηκαν πρώτα γύρω μας
- Ανακίνηση του μαθητικού ενδιαφέροντος

Στοιχεία της διδασκαλίας

Ερέθισμα: παρουσία του σχολείου δίπλα στο βυζαντινό ναό της Παναγίας Κεράς στην Κριτσά Λασιθίου

Τάξη: Β΄ Γυμνασίου Κριτσάς

Μάθημα: Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία

Διδακτική ενότητα σχολικού εγχειριδίου: Πολιτισμός Βυζαντίου. Εικαστικές τέχνες (σελ. 80-84) > Βυζαντινές τοιχογραφίες (σελ.81-82)

Στόχοι της διδασκαλίας

- Σύντομη μελέτη της αρχιτεκτονικής δομής του ναού και επιρροή της συγκεκριμένης ναοδομίας στην τοιχογράφηση του
- Αποκρυστάλλωση του εικονογραφικού προγράμματος τοιχογράφησης των ναών γενικά και των ιδιομορφιών της Παναγίας Κεράς
- Προσέγγιση από θεολογικής και τεχνολογικής άποψης των τοιχογραφιών του ναού, συγκέντρωση των χαρακτηριστικών της βυζαντινής τεχνολογίας
- Επισήμανση των επιρροών: α) *της ενετοκρατίας,*

β) της τοπικής ιδιαιτερότητας στην τοιχογράφηση του ναού (επίδραση χρόνου και τόπου)

- **Απώτερος σκοπός:** πρόκληση σεβασμού στο μνημείο, ενίσχυση της περιβαλλοντικής, πολιτιστικής και ιστορικής συνείδησης των μαθητών

Μέθοδος της διδασκαλίας

- Project (Έρευνα –παρουσίαση αποτελεσμάτων – συζήτηση, σχολιασμός)
- Καθοδηγούμενος διάλογος (στο στάδιο εφαρμογής της νέας γνώσης (στοχοθεσία Bloom)
- Διαθεματικότητα (εμπλοκή των μαθημάτων: Ιστορία, Θρησκευτικά, Εικαστικά, Νεοελληνική Γλώσσα)

Διεξαγωγή της διδασκαλίας

Α' Φάση: προετοιμασία του εκπαιδευτικού (επίσκεψη στο ναό, άδεια από το φύλακα του ναού, προετοιμασία της διδασκαλίας)

Β' Φάση: προετοιμασία των μαθητών (1 διδ. ώρα)

- Πρόκληση μαθητικού ενδιαφέροντος με ενισχυτές (π.χ. διαφορετική διδασκαλία, εκτός σχολικού χώρου, στο ναό της Παναγίας Κεράς)
- Χωρισμός ατομικών εργασιών («υιοθέτηση» 2-3 τοιχογραφιών από τον κάθε μαθητή, δηλ. 2-3 x 16 μαθητές τμήματος), βιβλιογραφική πηγή για τους μαθητές από τον οδηγό της Κ. Μυλοποταμιτάκη, κάτοψη ναού)

Γ' Φάση: επίσκεψη των μαθητών στο ναό (3 διδ. ώρες) – 1ο στάδιο στοχοθεσίας Bloom :γνώση

- α) **εξωτερικά του ναού** (όχι ως κεντρικός στόχος) : 1) αρχιτεκτονική δομή,
- 2) χρόνος ανοικοδόμησης και προσθηκών,
- 3) χρόνος τοιχογράφησης – όχι εξειδικεύσεις περιόδων (κεντρικό κλίτος: τέλη 13ου αι. ≠ βόρειο και νότιο κλίτος: ογκυρό στυλ 14ου αι.),
- 4) βασική ορολογία (ιερό, τρούλος, κλίτος, νάρθηκας),
- 5) αφιέρωση του κάθε κλίτους

β) **εσωτερικά του ναού**: παρουσίαση ατομικών εργασιών από τους μαθητές Άξονες κάθε εργασίας :

1. περιγραφή του εικονιζόμενου θρησκευτικού γεγονότος και των κύριων προσώπων που μετέχουν (2ο στάδιο στοχοθεσίας Bloom: κατανόηση)
2. αρχιτεκτονική θέση της τοιχογραφίας (βασική ορολογία: αψίδα και τύμπανο ιερού, σφαιρικά τρίγωνα τρούλου)
3. συζήτηση (καθοδηγούμενος διάλογος) για: i) το εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού και ii) τα ιδιαίτερα τεχνοτροπικά στοιχεία της κάθε τοιχογραφίας

Συμπεράσματα - 3ο στάδιο στοχοθεσίας Bloom: εφαρμογή

i) για το εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού της Παναγίας:

- *Ομοιότητες και διαφορές* με το αποκρυσταλλωμένο εικονογραφικό πρόγραμμα – σημασία εικονογραφικού προγράμματος: μεταφορικά ο ναός αντιπροσωπεύει τον οίκο του Θεού, στην κορυφή ο Παντοκράτορας με τους αγγέλους αγκαλιάζει μέσω του τρούλου (γι' αυτό και σφαιρικό σχήμα τρούλου) το ποιμνίο του, στο οποίο μεσολαβούν αρχικά οι προφήτες, οι 4 Ευαγγελιστές και στη συνέχεια οι άγιοι.

Ομοιότητες: - αψίδα Ιερού Βήματος: Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα

- πίσω από Αγία Τράπεζα: Συλλειτουργούντες Ιεράρχες

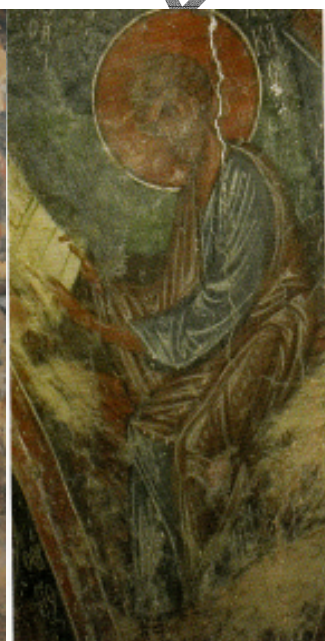
- 4 σφαιρικά τρίγωνα τρούλου: 4 Ευαγγελιστές

- τύμπανο τρούλου: προφήτες

- καμάρες ναού (κατώτερες ζώνες): ευαγγελικές σκηνές και άγιοι

αψίδα ιερού

σφαιρικό τρίγωνο με Ευαγγελιστή

Διαφορές:

- Στον τρούλο άλλων ναών εικονίζεται ο Παντοκράτορας.

Αντιθέτως, ο τρούλος της Παναγίας Κεράς χωρίζεται σε τέσσερα τριγωνικά διάχωρα, στα οποία παριστάνονται αντί του Παντοκράτορα, τέσσερις χριστολογικές σκηνές που απεικονίζουν τη θεία και την ανθρώπινη φύση του Χριστού.

τρούλος με τα τέσσερα τριγωνικά διάχωρα

ii) για τα τεχνοτροπικά στοιχεία της κάθε τοιχογραφίας:

1. Απουσία της τρίτης διάστασης – της προοπτικής
 2. Απουσία ενιαίας κλίμακας ανάλογα με τη σπουδαιότητα των μορφών
 3. Απουσία ενιαίου χώρου και χρόνου
 4. Πολυεπίπεδη κατά παράταξη τοποθέτηση των μορφών
 5. Κυρίαρχα χρώματα: βαθύ μπλε, χρυσό
- όχι ρεαλιστική απεικόνιση μορφών, αλλά αποπνευματικοποίησή τους

«Μυστικός Δείπνος»

«Γέννηση»

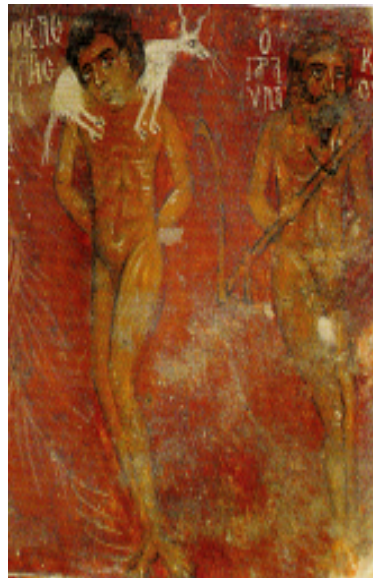
- **Επιρροές στο ναό της Παναγίας Κεράς** (ενδεικτικά παραδείγματα)
1. **Λατινικά στοιχεία – επιρροές ενετοκρατίας:** κοντά ιμάτια, φλωρεντινά καπέλα
 2. **Επιρροές Καθολικισμού:** απεικόνιση του Άγιου Φραγκίσκου (ο φτωχούλης του Θεού): καστανό ράσο τάγματος Φραγκισκανών με σκοινί στη μέση
 3. **Στοιχεία από καθημερινότητα:**
 - απεικόνιση Κολαστήριου: ζωοκλέφτης – πρόβατο, παραυλακιστής – άροτρο
 - πολυτέλεια ανώτατης τάξης, ρούχα αφιερωτών Γ. Μαζηζάνη, συζύγου και κόρης (δετά παπούτσια ανδρικής μορφής, σκουλαρίκια – κρίκοι συζύγου)

τοιχογραφία με λατινικά στοιχεία

οι αφιερωτές του ναού

«Κολαστήριο»

Δ' Φάση (στο ναό):

- *αθροιστική συζήτηση* εντός του ναού με σκοπό να διαπιστωθεί αν κατακτήθηκαν οι στόχοι της διδασκαλίας
- *Φύλλο εργασίας*: ομαδική συμπλήρωση του φυλλαδίου (4ο στάδιο στοχοθεσίας Bloom: ανάλυση)
- *Ανάθεση γραπτής εργασίας* σχετικά με τις εντυπώσεις των μαθητών από την επίσκεψη στο ναό της Παναγίας Κεράς (5ο στάδιο στοχοθεσίας Bloom: σύνθεση).

Ε' Φάση:

- Σύνταξη άρθρου από τον εκπαιδευτικό με στοιχεία από την επίσκεψη στο ναό, τις απαντήσεις των μαθητών στο φύλλο εργασίας και τις γραπτές εργασίες τους για την τοπική εφημερίδα του Αγίου Νικολάου, «Ανατολή».]
- Ανάγνωση του δημοσιευμένου στις 17.04.2008 άρθρου στην τάξη και προβολή του στον πίνακα ανακοινώσεων του τμήματος (6ο στάδιο στοχοθεσίας Bloom: αξιολόγηση).

Αυτοαξιολόγηση:

Πλεονεκτήματα της διδασκαλίας:

- Βιωματική θέαση της ιστορίας, αυτενέργεια, προσωπικά συμπεράσματα μαθητών
- Αποδέσμευση από το σχολικό βιβλίο, συνειδητοποίηση ότι η μάθηση πρέπει να είναι δια βίου
- Σύνδεση του σχολείου με το περιβάλλον στο οποίο ανήκει, αξιοποίηση της τοπικής – πολιτιστικής παράδοσης
- Ανακίνηση του μαθητικού ενδιαφέροντος
- Πρόκληση σεβασμού στα μνημεία

Περιορισμοί:

- Επιλογή της θεματικής των βυζαντινών τοιχογραφιών ως αντιπροσωπευτικής για τη διδασκαλία της βυζαντινής τέχνης.
- Απουσία εξειδίκευσης στις διαφορετικές φάσεις χρονολόγησης των στρωμάτων τοιχογράφησης του ναού (μεγάλης δυσκολίας και εκτός στοχοθεσίας για μαθητές β' γυμνασίου

Βιβλιογραφία εκπαιδευτικού:

- Σχολικό βιβλίο, «Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία» για τη Β' Γυμνασίου
- Αχειμάστου – Ποταμιάνου Μυρτάλη (1994), «Ελληνική Τέχνη. Βυζαντινές τοιχογραφίες», εκδ. Αθηνών
- Γκιολές Νικόλαος (1992), «Η βυζαντινή ναοδομία», εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Μυλοποταμιτάκη Κατερίνα (2005), «Ο ναός της Παναγίας Κεράς Κριτσάς», εκδ. Μύστις, Ηράκλειο
- «Μεγάλοι Ζωγράφοι, Ντα Βίντσι» (2006), Βιβλιοθήκη Τέχνης, Η Καθημερινή

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΔΑΜΠΛΑΝΑΚΗ

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1. Σύμφωνα με το εικονογραφικό πρόγραμμα των χριστιανικών ναών:

α) στον **τρούλο** εικονίζεται ο Παντοκράτορας περιστοιχισμένος από αγγέλους και προφήτες

β) στην **αψίδα του ιερού** (Ιερό Βήμα) εικονίζεται η Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα

γ) πίσω από την **Αγία Τράπεζα** εικονίζονται οι Ιεράρχες που τελούν τη Λειτουργία

Στο ναό της Παναγίας της Κεράς στην Κριτσά υπάρχουν οι ίδιες αγιογραφίες...

α) στον **τρούλο**;

Ναι / όχι (σημειώστε τη σωστή απάντηση)

-Ποιες χριστολογικές σκηνές εικονίζονται στον τρούλο;

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.

-Ποιος λόγος ανάγκασε τον αγιογράφο να παρακάμψει το εικονογραφικό πρόγραμμα;

β) στην **αψίδα του ιερού**;

Ναι / όχι (σημειώστε τη σωστή απάντηση)

γ) πίσω από την **Αγία Τράπεζα**;

Ναι / όχι (σημειώστε τη σωστή απάντηση)

2. Περιηγηθείτε στο ναό και εντοπίστε μία τοιχογραφία που να χαρακτηρίζεται από λατινικά / δυτικά στοιχεία. Ποια στοιχεία εντοπίσατε;

3. Περιηγηθείτε στο ναό και εντοπίστε μία τοιχογραφία, στην οποία οι μορφές φορούν κοσμικά ρούχα και εξαρτήματα (δηλαδή όχι ιερατικά ενδύματα, π.χ. ράσα). Τι ρούχα και τι εξαρτήματα ήταν αυτά;

4. Ποια χρώματα κυριαρχούν στις τοιχογραφίες του ναού; Γιατί, κατά τη γνώμη σας, δεν επιλέγονται πολύ έντονα χρώματα, όπως το φούξια, το λαχανί;

5. Ας συγκρίνουμε τώρα τις δύο παρακάτω τοιχογραφίες, που ωστόσο απεικονίζουν το ίδιο θέμα, το Μυστικό Δείπνο. Η πρώτη τοιχογραφία είναι βυζαντινής τέχνης, η δεύτερη είναι μεταγενέστερη χρονικά, έργο του Λεονάρντο Ντα Βίντσι. Ποιες διαφορές παρατηρείτε στον τρόπο που ζωγράρισαν οι δυο καλλιτέχνες; Μπορείτε να απομονώσετε τώρα τα χαρακτηριστικά της βυζαντινής τεχνοτροπίας;

α) Παναγία Κερά Κριτσάς, βόρεια καμάρα μεσαιού κλίτους (β' μισό 13^{ου} αιώνα)

β) Λεονάρντο Ντα Βίντσι, Μιλάνο, τραπεζαρία της Σάντα Μαρία ντελε Γκράτσια (1494-1497)